

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ

Σλαβικοί λαοί στα Βαλκάνια, 15ος-18ος αι.

Ενότητα 13: Η ζωή στην ύπαιθρο και την πόλη

Ελένη Γκαρά

Επίκουρη Καθηγήτρια

Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας

Μυτιλήνη, 2014

Άδειες Χρήσης

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται σε άδειες χρήσης Creative Commons.
- Για εκπαιδευτικό υλικό, όπως εικόνες, που υπόκειται σε άλλου τύπου άδειας χρήσης, η άδεια χρήσης αναφέρεται ρητώς.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στα πλαίσια του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «**Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου**» έχει χρηματοδοτήσει μόνο τη αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Πίνακας περιεχομένων

1. Στόχοι ενότητας	4
2. Περιεχόμενο ενότητας	4
3. Περιορισμοί και δυσκολίες.....	5
4. Υλικός πολιτισμός.....	9
5. Η καθημερινότητα.....	13
6. Επιλεγμένη βιβλιογραφία	15

1. Στόχοι ενότητας

Η ενότητα είναι αφιερωμένη στον υλικό πολιτισμό και την καθημερινή ζωή στις σλαβικές περιοχές των Βαλκανίων (έως τις αρχές του 19ου αιώνα).

2. Περιεχόμενο ενότητας

- Περιορισμοί και δυσκολίες: Ποιοι ήταν οι κυριότεροι δημογραφικοί και τεχνολογικοί περιορισμοί που καθόριζαν την καθημερινότητα στην ύπαιθρο και την πόλη; Ποιες ήταν οι δυσκολίες του βίου σε περιόδους ειρήνης και σε περιόδους πολέμου;
- Υλικός πολιτισμός: Ποια ήταν τα κυριότερα χαρακτηριστικά του υλικού πολιτισμού στις περιοχές κατοίκησης των νοτιοσλαβικών πληθυσμών;
- Η καθημερινότητα: Ποιες παράμετροι όριζαν την καθημερινότητα των ανθρώπων; Ποιοι ήταν οι τόποι και οι τρόποι κοινωνικής συναναστροφής στις υπό οθωμανική κυριαρχία περιοχές;

3. Περιορισμοί και δυσκολίες

Οι δημογραφικοί και τεχνολογικοί περιορισμοί του προνεωτερικού κόσμου έθεταν το πλαίσιο που όριζε την καθημερινότητα των βαλκανικών πληθυσμών: υψηλή θνησιμότητα και χαμηλό προσδόκιμο ζωής, λιμοί και επιδημίες (ειδικά τον 17ο αιώνα η πανώλη υπήρξε πολύ καταστροφική), εξάρτηση από το φυσικό περιβάλλον, περιορισμένη δυνατότητα προστασίας από τα ακραία φυσικά φαινόμενα κλπ. Σε καιρό πολέμου η κατάσταση του άμαχου πληθυσμού επιδεινωνόταν από τις λεηλασίες και τις αιχμαλωσίες, ενώ την καταστροφή της σοδειάς ακολουθούσε η πείνα. Σε καιρό ειρήνης η μεγαλύτερη απειλή προερχόταν από τους ληστές και τους πειρατές· οι επιδρομές τους έμοιαζαν συχνά με φυσικά φαινόμενα που δεν είχαν εξήγηση:

«Ενώ βρισκόμασταν στην πόλη αυτή [το Μοναστήρι, στα 1660], μια νύχτα ένας ληστής που τον έλεγαν Πάνο με πεντακόσιους άπιστους ήρθε με πυρσούς από το βουνό Σάπκα, έσπασε χωρίς φόβο και τρόπο τις πόρτες του μπεζεστενιού και πήρε εβδομήντα χιλιάδες [άσπρα] σε χρήμα και άλλες τόσες σε πολύτιμα υφάσματα. Σώοι και φορτωμένοι λάφυρα και δείχνοντας τη χαρά τους με πυροβολισμούς έφυγαν σε μια πεδιάδα με πέτρες. Σε μια τόσο μεγάλη πόλη κανένα από τα πλάσματα του Θεού δεν μπόρεσε να πη απέναντί τους ‘πώς και γιατί’.»¹

Σε αντίθεση με την Αψβουργική, η Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν ακολούθησε την «επιστημονική επανάσταση» που αποτέλεσε το υπόβαθρο για τις τεχνολογικές καινοτομίες του 18ου αιώνα, η οποία άλλαξε την όψη των ευρωπαϊκών πόλεων και της υπαίθρου. Στον οθωμανικό χώρο η τεχνική γνώση εξακολούθησε να έχει εμπειρικό χαρακτήρα και να μεταβιβάζεται μέσω μαθητείας, ενώ στις αγροτικές περιοχές η τεχνολογία παρέμεινε κυριολεκτικά μεσαιωνική. Σε αντίθεση με τη χριστιανική Ευρώπη, τον 18ο αιώνα δεν έγιναν μεγάλα δημόσια έργα στην οθωμανική επικράτεια. Οι δρόμοι με τις βροχές και τις πλημμύρες γίνονταν αδιάβατοι, τα έλη έθεταν σοβαρούς περιορισμούς στην επέκταση των καλλιεργειών στις πεδινές περιοχές, ενώ οι πόλεις συνέχιζαν να υποφέρουν από επιδημίες και πυρκαγιές.

¹ Β. Δημητριάδης, *Η κεντρική και δυτική Μακεδονία κατά τον Εβλιγιά Τσελεμπί (εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια)*, Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1973: 157-160

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΗΓΕΣ: ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΩΝ ΚΙΡΤΖΑΛΗΔΩΝ²

Από το: Σωφρόνιος, επίσκοπος Βράτσας, *Η ζωή και τα παθήματα*, μετάφραση-σχόλια Α. Ταχιάος, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 2002: 37-45.

Το 1798 πλήθος μεγάλο από αυτοκρατορικά στρατεύματα κινήθηκαν και πάλι καταπάνω στον Παζβάντογλου, γιατί είχε καταλάβει όλη τη χώρα από το Ρουσσούκ μέχρι τη Βάρνα. [...] Λένε ότι μαζεύτηκαν γύρω στις τριακόσιες χιλιάδες στρατός καταπάνω στο Βιδύν, και το κράτησαν πολιορκημένο έξι μήνες, και πολεμούσαν, αλλά δεν μπόρεσαν να του κάνουν τίποτε. Εγώ τότε και πού δεν κρύφτηκα! Μήνα Ιανουάριο έμεινα σ' ένα μαντρί είκοσι μέρες, ώσπου να περάσει ο ένας στρατός. [...]

Τότε ο σιλικτάρ Χουσεϊν πασάς, καθώς πήγαινε στο Βιδύν, έκαψε το Γκάμπροβο, και οι κιρτζαλήδες που είχε μαζί του καταλήστεψαν το Αρμπανάσι. Και το σπίτι μας το λεηλάτησαν και δεν έμεινε ούτε πιατάκι ούτε κουταλάκι. [...]

Τον Αύγουστο μήνα πήγα στην επαρχία μου. Όλος ο στρατός ήταν στο Βιδύν· το χτυπούσαν για να το καταλάβουν, αλλά και τι τρομάρα δεν πέρασα, όταν πήγα στα χωριά να συλλέξω το μίρι.³ Επέστρεφαν και λιποτακτούσαν οι Τούρκοι δεληδες από τον στρατό. Ξεγύμνωναν τα χωριά, και οι σουμπασήδες τα καταλήστευαν. Και εγώ έτρεχα απο χωριό σε χωριό. Τελικά, όταν του Αγίου Δημητρίου ο Παζβάντογλου νίκησε και διέλυσε τον αυτοκρατορικό στρατό, εγώ γύριζα στα χωριά. Ξεχύθηκαν οι Τούρκοι από το Βιδύν, για να ξεφύγουν από αυτό στα χωριά. Υπέφερα πολύ μεγάλο κόπο και φόβο, ώσπου να φτάσω κάποτε στη Βράτσα [...]

Έμεινα εκεί μερικές μέρες, και φτάνει είδηση ότι έρχεται καταπάνω στη Βράτσα ο Αλιού πασάς με δεκαπέντε χιλιάδες στρατό. Τη νύχτα ήρθαν να επιτάξουν κονάκια, και εγώ μόλις το άκουσα, σηκώθηκα μέσα στη νύχτα, ώρα οχτώ, να φύγω έξω από τη Βράτσα. [...] Όταν φτάσαμε στο μοναστήρι, δεν βρήκαμε κανέναν· οι καλόγεροι είχαν φύγει [...] Επιτέλους ένας από τους παπάδες συνάντησε στον δρόμο έναν χωρικό, που ήξερε ότι είχαν κρυφτεί σε μια σπηλιά, και μας οδήγησε σ' αυτούς. Έμεινα εκεί μαζί τους στη σπηλιά εικοσιτέσσερις μέρες, και άρπαξα κρυολόγημα και αρρώστησα. [...] ύστερα όμως ζεστάθηκα και καλύτερεψα λίγο. Σηκώθηκα τότε να πάω σε άλλο μοναστήρι, που βρίσκεται στην επαρχία της Σόφιας. [...]

Έμεινα εκεί δεκατέσσερις μέρες, και μου ήρθε γράμμα από τη Βράτσα [...] Γράφουν ακόμη ότι η επισκοπή είναι άδεια, ότι ο Γιουσούφ πασάς είναι καλός άνθρωπος, έτσι λοιπόν να γυρίσεις στην επισκοπή. Είχε όμως χιόνι

² Κιρτζαλήδες αποκαλούνταν οι ληστρικές συμμορίες που ταλάνισαν τη βουλγαρική ύπαιθρο στα τέλη του 18ου αιώνα.

³ Πρόκειται για εκκλησιαστικό φόρο.

παχύ, ο χειμώνας ήταν βαρύς, και ενώ από εκεί είναι δέκα ώρες δρόμος, εμείς μετά βίας τον κάναμε σε τρεις ημέρες.

Στη Βράτσα δεν έμεινα πάνω από δέκα ημέρες ήσυχος. Στη συνέχεια ήρθαν εκεί δέκα μπαϊράκια Αρναούτηδες, και καθώς δεν υπήρχαν άδεια σπίτια για κατοίκηση, γέμισαν την επισκοπή γύρω στις δεκαπέντε ψυχές, εγώ να τους τρέφω, αλλά οντάς υπήρχε μόνο ένας. [...] Ο καιρός ήταν χειμωνιάτικος, το κρύο φρικτό. [...] Όσπου να βρω την ευκαιρία να ξεφύγω από αυτούς τι ψέματα δεν τους είπαμε. Και σε ποιο σπίτι να πάω, όταν όλα ήταν γεμάτα από Τούρκους; [...] όταν νύχτωσε, πήγα στο σπίτι κάποιου χριστιανού, που με πήρε μέσα στην οικογένειά του, γιατί δεν υπήρχε πουθενά άλλο άδειο σπίτι. Οι υπηρέτες μου έμειναν έξω, και εγώ έβλεπα ότι θα πεθάνουν από το κρύο. Ήθελα να φύγω έξω από τη Βράτσα [...]

[...] Σηκώθηκα να πάω σε άλλο μοναστήρι, που ήταν ακόμη πιο μακριά από τη Βράτσα. Αργά το βράδυ φθάσαμε σε ένα χωριό, αλλά και από εδώ έχουν φύγει όλοι, δεν έχει μείνει ούτε ένας άνθρωπος. Δεν υπάρχει ψωμί, δεν υπάρχουν ξύλα, και το κρύο είναι φοβερό και, Δεκέμβρη μήνα, η νύχτα είναι μεγάλη. [...]

[...]

Φτάσαμε στο Πλέβεν το Σάββατο των Ψυχών, και έμεινα ήσυχος ως την Παρασκευή της Τυρινής. Αργά το βράδυ έφτασαν και οι ντελήδες του Γκιουρτζή πασά. Έσπαζαν τις πόρτες. [...] Κι εγώ πού να τρέξω έξω από την πόλη, που δεν μπορούσες να πας πουθενά; Να μείνω στο χριστιανικό σπίτι δεν ήταν δυνατό. Έτρεξα λοιπόν και κρύφτηκα σε ένα τούρκικο χαρέμι. [...] αυτός [ο Γκιουρτζή πασάς] έμεινε δέκα μέρες, και όταν ξεκουπίστηκε, την ίδια μέρα ήρθε ο Χουσεΐν πασάς με έξι χιλιάδες στρατό. Δεν άφησαν ούτε τα χριστιανικά ούτε τα τούρκικα σπίτια χωρίς να τα γεμίσουν. Ακούστηκε η διαπεραστική κραυγή μιας γυναίκας, αλλά ποιος την άκουσε; [...]

Αυτός ο πασάς έμεινε εκεί δεκαπέντε μέρες, έτσι και εγώ έμεινα σε εκείνο το τούρκικο χαρέμι εικοσιέξι μέρες. Ήταν Μεγάλη Σαρακοστή, και ο Τούρκος δεν είχε τίποτε να φάει κανείς. Η αγορά ήταν κλειστή, ο κάθε χριστιανός είχε στο σπίτι του τους δικούς του Τούρκους, ποιος λοιπόν θα με είχε στο νού του για να μου φέρει λίγο φαγητό; [...] πολλές μέρες έμεινα και χωρίς ψωμί, γιατί εκείνος ο Τούρκος ήταν φτωχός, και περισσότερο έτρωγαν καλαμποκίσιο ψωμί. Είχε λίγο ξινό λάχανο και τίποτε άλλο. Δεν λέγεται το πόσο φοβήθηκα μην πάει κανείς και με προδώσει, γιατί από μένα θα ζητούσαν πολλά λεφτά, και καθώς εγώ δεν είχα, ήξερα ότι θα με σκότωναν.

Όταν έφυγαν αυτοί, βγήκα από εκείνο το χαρέμι, και πήγα στο σπίτι του επιτρόπου μου. Δεν πέρασαν τρεις μέρες και έρχεται από την πόλη θόρυβος μεγάλος. Ρωτάμε τι είναι, και μας λένε: «Ήρθαν στην άκρη της πόλης κιρτζαλήδες και ζητούν εξάπαντος να μπουν μέσα». Βλέπουμε τις κανούμισσες και τις χριστιανές γυναίκες, να κρατούν η καθεμιά τους ό,τι

πολύτιμο είχαν, να κλαίνε και να τρέχουν στον τούρκικο μαχαλά που έχει το κάστρο. Αμέσως σηκώνεται ο επίτροπος και η γυναίκα του, παίρνουν μερικά πράγματα μαζί τους, και φεύγουν και αυτοί από το σπίτι τους. Εγώ τώρα προς τα πού να πάω; Με συμβούλεψαν κάποιοι άνθρωποι να πάω σε ένα χάνι, που είναι γερά οχυρωμένο με πέτρινο τείχος, και είναι εκεί και πολλοί Τούρκοι, και έτσι οι κιρτζαλήδες δεν μπορούν να το καταλάβουν. Πήγα λοιπόν σ' αυτό το χάνι, και έμεινα δεκαπέντε μέρες, ώσπου έφυγαν οι κιρτζαλήδες κατά το Τύρνοβο.

4. Υλικός πολιτισμός

Βασικά οικοδομικά υλικά ήταν το ξύλο και τα τούβλα που είχαν ξεραθεί στον ήλιο, συχνά σε συνδυασμό μεταξύ τους. Μόνο όπου η πέτρα ήταν άφθονη και το ξύλο σπάνιο, όπως στην Ερζεγοβίνη, χρησιμοποιούνταν η πέτρα για ιδιωτικές κατοικίες. Αντίθετα, πέτρινα ήταν τα μνημειακά δημόσια κτίρια. Στις οθωμανικές πόλεις η συγκρότηση μιας «οθωμανικής» οικιακής κουλτούρας με πρότυπο την Κωνσταντινούπολη καθιέρωσε ένα –λίγο πολύ–κοινό ιδίωμα αρχιτεκτονικών μορφών και οικιακού εξοπλισμού. Το κοινό αυτό ιδίωμα, το οποίο σήμερα αναγνωρίζουμε ως «παραδοσιακή αρχιτεκτονική» των βαλκανικών πόλεων, οφείλεται εν πολλοίς σε περιοδεύοντες τεχνίτες (χτίστες, ζωγράφους, ξυλουργούς κλπ.) που μετακινούνταν από τη μία άκρη της χερσονήσου στην άλλη, προσφέροντας τις υπηρεσίες τους σε όποιους μπορούσαν να τους πληρώσουν. Αντίθετα, στον αγροτικό χώρο παρατηρείται μεγαλύτερη διαφοροποίηση αρχιτεκτονικών τύπων, ανάλογα και με τις κλιματικές ή μορφολογικές ιδιαιτερότητες της κάθε περιοχής.

Ο υλικός πολιτισμός των σλαβικών αγροτικών πληθυσμών δε διέφερε σημαντικά στα αψβουργικά και στα οθωμανικά εδάφη. Πολύ μεγαλύτερη και εμφανέστερη ήταν η διαφορά στον αστικό χώρο. Πέρα από την εξωτερική τους όψη, τα σπίτια διέφεραν αισθητά στην εσωτερική τους διαρρύθμιση και επίπλωση. Στα οθωμανικά αρχοντικά ήταν σαφής η διάκριση ανάμεσα σε ένα δημόσιο και ένα ιδιωτικό τμήμα του σπιτιού. Επίσης, η πρόσβαση στα δωμάτια γινόταν μέσω ενός στεγασμένου εξώστη (χαγιάτι), και όχι από το ένα δωμάτιο στο άλλο, όπως ήταν συνηθισμένο στις αψβουργικές περιοχές. Στα οθωμανικά σπίτια δεν υπήρχαν βαριά έπιπλα: τα ντουλάπια ήταν εντειχισμένα (στα αρχοντικά με περίτεχνα σκαλισμένες ξύλινες πόρτες), δεν υπήρχαν κρεβάτια αλλά πάγκοι (συντά κτιστοί) που την ημέρα χρησίμευαν ως καναπέδες, δε χρησιμοποιούσαν τραπέζια και καρέκλες, αλλά *σοφράδες* (μεγάλο μεταλλικό ταψί πάνω σε πτυσσόμενη βάση), μαξιλάρες και σκαμνιά. Αν και δεν έλειπαν τα τζάκια, η θέρμανση εξασφαλιζόταν κυρίως με μαγκάλια.

Τα σπίτια ήταν φτιαγμένα έτσι ώστε να προσφέρουν προστασία από τα καιρικά στοιχεία. Γι' αυτό είχαν τα ελάχιστα δυνατά ανοίγματα, με αποτέλεσμα να είναι συχνά κακοφωτισμένα, ιδίως τα πιο φτωχικά. Στις αγροτικές περιοχές τα σπίτια μερικές φορές δεν είχαν καθόλου παράθυρα. Όπου είχαν, επρόκειτο για μικρά ανοίγματα που έκλειναν με ξύλινα παραθυρόφυλλα και συχνά καλύπτονταν με κατεργασμένα έντερα οικόσιτων ζώων. Τον 18ο αιώνα στις πόλεις χρησιμοποιούνταν επίσης οι λαδόκολλες ως καλύμματα παραθύρων· γυάλινα τζάμια είχαν μόνο τα σπίτια των πλούσιων. Το βράδυ τα πάντα ήταν σκοτεινά. Μόνες

πηγές φωτός ήταν τα κεριά, τα καντήλια και οι αναμμένες εστίες. Όσο για τα πιο φτωχικά σπίτια, εκείνα των χριστιανών χωρικών, «ήταν τυπικά ‘μαύρα σπίτια’, με πενιχρό φυσικό και άθλιο τεχνητό φωτισμό.»⁴

ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ ΜΕΛΕΤΗΣ: ΤΟ «ΜΑΥΡΟ ΣΠΙΤΙ»

Από το: Traian Stoianovich, “Material foundations of preindustrial civilization in the Balkans”, *Journal of Social History* 4 (3), 1971, 205-62: 230. Μετάφραση Ε. Γκαρά.

Η κουλτούρα του «μαύρου σπιτιού» δεν εγκαταλείφθηκε γρήγορα γιατί ήταν εξαιρετικά χρήσιμη. Ένας παρατηρητικός γάλλος γιατρός, που υπηρέτησε στην αυλή του πρίγκηπα του Μαυροβουνίου τη δεκαετία του 1860, ο Αλφρέντ Μπουλόν (Alfred Boulongne), εξηγεί την άψογη λογική του και επισημαίνει ιδιαίτερα γιατί δεν ήταν δυνατό να παραμεριστεί κάποιο από τα χαρακτηριστικά του «μαύρου σπιτιού» χωρίς να τεθεί σε κίνδυνο όλη η δομή:

Παρότι μάς είναι τόσο δυσάρεστος, ο καπνός [της μαυροβουνιακής εστίας] προσφέρει δύο πολύτιμα πλεονεκτήματα στους Μαυροβούνιους. Χωρίς αυτόν τα αδύναμα δοκάρια που συγκρατούν τη σκεπή των σπιτιών τους θα σάπιζαν γρήγορα από τις συχνές θυελλώδεις καταιγίδες της χώρας. Χάρη στον καπνό που τα καλύπτει μέσα σε λίγες ημέρες με ένα στρώμα πίσσας, αιθάλης και κρεόζωτου, μπορούν να αντιμετωπίσουν την καταστροφική δράση της ατμόσφαιρας για πολύ καιρό. Επιπλέον, όπως όλοι γνωρίζουν, ο καπνός είναι εξαιρετικό μέσο για τη διατήρηση ζωικών ουσιών. Οι Μαυροβούνιοι χρησιμοποιούν ευρύτατα αυτή την πολύτιμη ιδιότητα για να παρασκευάσουν το διάσημο καστράντινα, πρόβιο κρέας αλατισμένο και καπνισμένο, που είναι το αγαπημένο εθνικό φαγητό των υψηλών προσώπων και επίσης εξάγεται σε αρκετά μεγάλες ποσότητες στις γειτονικές χώρες.

Είναι αλήθεια ότι με μια πιο ευφυή κατασκευή των σπιτιών θα ήταν πολύ εύκολο να παραγκωνιστούν τα μειονεκτήματα και να συνεχίσει κανείς να απολαμβάνει τις πολλές ευκολίες [που προσφέρει ο παρών τρόπος κατασκευής]. Θα αρκούσε να χτίσει κανείς μια μεγάλη καμινάδα που να χωράει όσα κομμάτια κρέας χρειάζεται κάθε νοικοκυριό, όπως και να χρησιμοποιηθούν πιο ανθεκτικά δοκάρια. Αλλά εδώ ακριβώς βρίσκεται η δυσκολία, γιατί η κατασκευή καλών καμινάδων χρειάζεται ικανούς χτίστες. Όντας όμως πολεμιστής, βοσκός ή αγρότης, ο Μαυροβούνιος αγνοεί ή περιφρονεί σχεδόν κάθε είδους τέχνη. Είναι λοιπόν σχεδόν αδύνατο να βρεθεί ένα άτομο σε όλη τη χώρα που να μπορεί να ανταποκριθεί σ’ αυτό το έργο. Όσο για τη χρησιμοποίηση ισχυρότερων ή ανθεκτικότερων δοκαριών, ο Μαυροβούνιος δε θα είχε καμία απολύτως αντίρρηση αν τα έπαιρνε ως χάρισμα. Εφόσον όμως πρέπει να αγοραστούν και εφόσον θα

⁴ T. Stoianovich, “Material foundations of preindustrial civilization in the Balkans”, *Journal of Social History* 4, 1971, 4 (3), 205-62: 229.

κόστιζαν περισσότερο από τα δοκάρια που χρησιμοποιεί κατά παράδοση, μπορεί κανείς άνετα να στοιχηματίσει ότι [ο Μαυροβούνιος] δε θα επέλεγε ποτέ να μπει σε τέτοιο έξοδο. [...]

Ξύλινα και κεραμικά ήταν στο μεγαλύτερο μέρος τους τα εργαλεία και τα οικιακά σκεύη, ιδίως στον αγροτικό χώρο. Τα μεταλλικά αντικείμενα ήταν πολύ πιο ακριβά και γι' αυτό πιο σπάνια. Είναι πολύ δύσκολο να διαμορφώσουμε μια σαφή εικόνα για το ποια μπορεί να ήταν τα αγαθά ενός «μέσου» σπιτιού στην υπαίθρο ή την πόλη –μάλλον η ίδια η έννοια του «μέσου όρου» είναι παραπλανητική. Οι οικονομικές ανισότητες ήταν τεράστιες, τόσο στις οθωμανικές όσο και στις αψβουργικές περιοχές, και αυτό αποτυπωνόταν σε κάθε όψη του υλικού πολιτισμού: στα σπίτια, τα οικιακά σκεύη, τα σκεπάσματα, τα ρούχα, τα προσωπικά αντικείμενα κλπ. Στο ένα άκρο βρίσκουμε τις πλούσιες οικογένειες της πόλης με τα μεγάλα αρχοντικά, τα χαλιά και τα περίτεχνα διακοσμημένα δωμάτια, τα πολυτελή ενδύματα και κοσμήματα, τα ασημικά και τα χαλκώματα, τα όπλα ή τα βιβλία· στο άλλο άκρο είναι τα φτωχικά νοικοκυριά της υπαίθρου με τα μονόχωρα και στενά σπίτια, τα λιγοστά αντικείμενα και εργαλεία και τα χοντροκομμένα ρούχα, κατά κανόνα προϊόντα οικοτεχνίας.

ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ ΜΕΛΕΤΗΣ: ΠΕΝΙΑ ΥΛΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ

Από το: Traian Stoianovich, "Material foundations of preindustrial civilization in the Balkans", *Journal of Social History* 4 (3), 1971, 205-62: 239-40. Μετάφραση Ε. Γκαρά.

Ας αφήσουμε τις πόλεις. Για να καταλάβουμε καλύτερα την πενία υλικών αγαθών που επικρατούσε, θα προσπαθήσουμε να καταμετρήσουμε τον αριθμό των αντικειμένων που διέθετε μια κοινή αγροτική οικογένεια. Περί το 1830, πριν από τη μεταμόρφωση που επρόκειτο να ακολουθήσει, ένα συνηθισμένο σερβικό αγροτόσπιτο είχε στην κατοχή του μια αλυσίδα [για το καζάνι], ένα τσεκούρι, ένα ταψί (*crepulja*), ένα επικασιτερωμένο χάλκινο καζάνι (που γενικά κρεμόταν πάνω από την παραδοσιακά ανοιχτή εστία), ένα χαμηλό τραπέζι, ένα ή δύο τρίποδα σκαμνιά, μια ή περισσότερες ξύλινες κασέλες για την αποθήκευση των καλών ρούχων, μια σκάφη, έναν κουβά, μια καρδάρια για τυρί, ένα γουδί και γουδοχέρι για το τρίψιμο του αλατιού (καμιά φορά και του σιταριού), μια ρόκα κι ένα αδράχτι· σύνολο δεκαέξι με είκοσι αντικείμενα. Κάποια νοικοκυριά διέθεταν επίσης μια γάστρα, ένα ξύλινο κηροπήγιο, έναν χερόμυλο, μια μονόχορδη λύρα (*gusle*), ένα τουφέκι, ένα φουρναρόφτυαρο, έναν κόπανο για τη μπουγάδα, ένα λανάρι για μαλλί, ένα ξύλινο φλασκί για ρακή, ένα δυο φλασκιά από κολοκύθα, ένα κέρας και μια τσακμακόπετρα. Επιπλέον, ένα σερβικό νοικοκυριό συνήθως διέθετε και μερικά ακόμη κουζινικά σκεύη: μερικά ξύλινα κουτάλια, πιάτα, κούπες και αγγεία, μερικά κεραμικά δοχεία και κανάτες, και ένα μαχαίρι. Αν προσθέσουμε αυτά τα αντικείμενα, χωρίς να υπολογίσουμε την τροφή και τον ρουχισμό,

φθάνουμε σε ένα σύνολο χονδρικά πενήντα αντικειμένων ανά νοικοκυριό, που σημαίνει –με δεδομένο το μέγεθος των νοικοκυριών– πιθανόν όχι πάνω από επτά αντικείμενα ανά άτομο. Ακόμη και αν υποθέσουμε ότι παραλείψαμε κατά λάθος κάποια πράγματα, είναι απίθανο ότι ο συνολικός αριθμός των οικιακών και προσωπικών αντικειμένων ήταν πάνω από δέκα ανά άτομο, εκτός από τις πιο εύπορες οικογένειες.

Ας μετρήσουμε επίσης τα αγροτικά εργαλεία και τα σύνεργα μεταποίησης, παραγωγής και μεταφοράς που φυλάσσονταν έξω από το σπίτι. Θα καταφέρουμε να ανακαλύψουμε μερικές ξύλινες τσουγκράνες, μερικά ξύλινα δεικράνια, ένα ελαφρύ αλέτρι, καμιά σβάρνα, κανένα κύλιστρο από κορμούς δέντρων, ένα αποστακτήριο για ρακή (πολύ πιο συνηθισμένο το 1830 απ' ό,τι έναν αιώνα πρωύτερα), ένα ή δύο βαρέλια, μερικά δρεπάνια, σπάνια καμιά κόσα (για το κόψιμο των χόρτων, όχι για θέρισμα), έναν ζυγό, ένα ή περισσότερα χάρουρα, ίσως και κανένα κάρο. Αναμφίβολα στην καλύτερη περίπτωση ένα μέσο σερβικό νοικοκυριό δεν διέθετε πάνω από είκοσι σύνεργα παραγωγής και μεταφοράς και άλλα αγροτικά εργαλεία και μηχανήματα μεταποίησης, δηλαδή μετά βίας πάνω από δύο ή τρία ανά άτομο. Ακόμη και αν θεωρήσουμε ότι τα αντικείμενα τέτοιου είδους ήταν πέντε, η κατά κεφαλήν κατανομή υλικών αγαθών (εκτός από την τροφή και τον ρουχισμό) ανάμεσα στους σέρβους χωρικούς δεν ανέρχεται σε πάνω από δεκαπέντε αντικείμενα· μάλλον δεν υπερέβαινε τα δέκα με δώδεκα.

5. Η καθημερινότητα

Φύλο, ηλικία και επάγγελμα ήταν οι τρεις παράμετροι που όριζαν την καθημερινότητα των ανθρώπων της εποχής. Ο έμφυλος καταμερισμός της εργασίας –στις αγροτικές περιοχές λιγότερο, στις κτηνοτροφικές περισσότερο έκδηλος– ήταν θεμέλιο της λειτουργίας των νοικοκυριών της υπαίθρου. Απλό, διευρυμένο ή σύνθετο, το νοικοκυριό της υπαίθρου βασιζόταν για την επιβίωση και την αναπαραγωγή του στην εργασία των μελών του, ανδρών και γυναικών, αγοριών και κοριτσιών. Ανάλογα με την εποχή και την περιοχή, οι αγροτικές ή/και κτηνοτροφικές εργασίες συμπληρώνονταν και από άλλες δραστηριότητες που πρόσφεραν πρόσθετο εισόδημα: κατασκευή υφαντών κατά παραγγελία εμπόρων που τα πουλούσαν στις αγορές ή τα πανηγύρια, εργασία στις πόλεις, στρατιωτική υπηρεσία ή –στις κοινωνίες γενών– ακόμα και ληστρικές επιδρομές σε άλλες περιοχές.

Στις πόλεις ο έμφυλος καταμερισμός της εργασίας μεταφραζόταν κατά κανόνα στο ότι οι άνδρες ασκούσαν κάποιο επάγγελμα, ενώ οι γυναίκες ασχολούνταν με τις οικιακές εργασίες και την ανατροφή των παιδιών. Υπήρχαν βέβαια και γυναίκες που κέρδιζαν χρήματα ασκώντας κάποιο επάγγελμα ή τέχνη, όπως εμπόρισσες που πήγαιναν από σπίτι σε σπίτι, μαιές και γιάτρισσες ή υπάλληλοι στα λουτρά, αλλά και απλές υπηρέτριες· η αγορά όμως με τα εμπορικά καταστήματα και τα εργαστήρια ήταν κατά βάση ανδρικός χώρος.

Η αγορά, το καφενείο και το λουτρό ήταν οι κατεξοχήν χώροι συνάντησης και κοινωνικότητας στις οθωμανικές πόλεις. Οι εβδομαδιαίες αγορές, τα θρησκευτικά και εμπορικά πανηγύρια, αλλά και οι δημόσιοι εορτασμοί με την ευκαιρία της ενθρόνισης του νέου σουλτάνου ή κάποιας στρατιωτικής νίκης έδιναν δυνατότητες συνάντησης ανθρώπων που ανήκαν σε διαφορετικές κοινωνικές ομάδες. Κατά τα άλλα, οι κοινωνικές συναναστροφές ήταν μεταξύ ομοίων και γίνονταν μέσω επισκέψεων σε σπίτια ή σε συναντήσεις σε ημιδημόσιους χώρους. Κεντρικό ρόλο έπαιζαν οι χώροι που συνδέονταν με τη θρησκεία: τζαμια, τεκέδες δερβισικών ταγμάτων ή τάφοι αγίων προσώπων, για τους μουσουλμάνους· εκκλησίες, μοναστήρια, προσκηνύματα για τους χριστιανούς.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΗΓΕΣ: ΑΝΑΨΥΧΗ ΣΤΟ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙ ΤΟΥ 1660

Από το: Βασίλης Δημητριάδης, *Η κεντρική και δυτική Μακεδονία κατά τον Εβλιγιά Τσελεμπή (εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια)*, Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1973: 157-160.

Στη δυτική πλευρά της πόλης του Μοναστηρίου, στην άκρη της πόλης και σε άλλους τόπους υπάρχουν συνολικά 27 τόποι αναψυχής και

απολαύσεως. [...] Πραγματικά είναι ένας τόπος περιπάτου, που πρέπει να τον δει κανείς. Σε κάθε γωνιά του υπάρχουν διαφόρων ειδών κιόσκια με κήπους και πολυάριθμα αναπαυτικά καθίσματα ισκιωμένα. Είναι στολισμένος με πολλά περίπτερα και έργα για την αναψυχή του πλήθους, με 70-80 περίτεχνα κελιά, διαφόρων ειδών μικρές, χρήσιμες καλύβες και σε πολλούς τόπους διακοσμημένος με δεκάδες ευχάριστες στέρνες. Είναι μια κοιλάδα που σου κατακτά την καρδιά. Διαφόρων ειδών δένδρα υψώνουν την κορυφή τους ως την κορυφή του ουρανού [...] Στην προστατευτική τους σκιά κυλούν πολλά ρυάκια. Στις όχθες των κρυστάλλινων νερών τους βάζουν διάφορα ψητά κρέατα σε σούβλες που τις γυρίζουν νερόμυλοι. Οι νερόμυλοι γυρίζοντας σιγά σιγά κάνουν το κρέας να χορεύει σαν μεβλεβή [δερβίσης]. Πραγματικά ψήνεται ολότελα. Στην περιοχή αυτή πάλι σε πολλά μέρη υπάρχουν πολλά ηγεμονικά μαγειρεία. Επειδή ο τόπος είναι ορεινός, τη χαραυγή χιλιάδες χιλιάδων αηδόνια θρηνούν και κλαίνε. [...] Στον ευχάριστο αυτό τόπο συγκεντρώνονται σε μεγάλο αριθμό όλοι οι ειλικρινείς εραστές, ο καθένας με τον άδολο φίλο του. Σε κάθε μεριά γλυκόλαλοι τραγουδιστές και φλαουτίστες με τις μελαγχολικές μελωδίες των μουσικών τους οργάνων παίζουν τα τραγούδια του Χουσεΐν Μπαϊκάρά. Άλλοι μέσα σε ιαματικές δεξαμενές κάνουν ακροβασίες με τους αγαπημένους νέους. [...] Σε άλλη μεριά πάλι παραμυθάδες, ποιητές και εντόπιοι τραγουδιστές τραγουδούν διάφορες μελωδίες. Μερικοί πηγαίνουν στις σκηνές των φίλων τους και φιλοξενούνται μια, δυο μέρες. Έτσι διασκεδάζουν. [...]

[...] οι γλωσσοπλάστες, οι καλλιγράφοι, οι ποιητές, οι εύγλωττοι ρήτορες και οι ευσεβείς ουλεμάδες είναι πολλοί. Οι ιεροσπουδαστές της πόλης [...] ερωτοτροπούν χωρίς να κάνουν ασωτείες με τον χυδαίο λαό. Τα λαμπρά αξιαγάπητα μικρά βρίσκονται όλα μαζί τους. Από τα καφενεία και τους άλλους τόπους για φλυαρίες και κακές πράξεις δεν βγαίνουν και συνέχεια ασχολούνται με κουτσομπολιά, σκανδαλιές και επιπόλαιες διασκεδάσεις. [...]

6. Επιλεγμένη Βιβλιογραφία

Faroqhi, Suraiya, *Κουλτούρα και καθημερινή ζωή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία: από τον Μεσαίωνα ως τις αρχές του 20ού αιώνα*, μτφρ. Κ. Παπακωνσταντίνου, Αθήνα: Εξάντας, 2000.

Stoianovich, Traian, *Balkan worlds: The first and last Europe*, Άρμονκ-Λονδίνο: M.E. Sharpe, 1994.

Stoianovich, Traian, “Material foundations of preindustrial civilization in the Balkans”. Στου ιδίου, *Between East and West: The Balkan and Mediterranean worlds*, Νιου Ροσέλ: Aristide D. Caratzas, 1992-95, τ. 4, 1-47.

Stoianovich, Traian, “Model and mirror of the premodern Balkan city”. Στου ιδίου, *Between East and West: The Balkan and Mediterranean worlds*, Νιου Ροσέλ: Aristide D. Caratzas, 1992-95, τ. 2, 78-119.